

UDK: 811.133.1.512

Nodirjon OTAQULOV,
O'zbekiston Milliy universiteti
E-mail: nodirorient@gmail.com

O'zMU professori, f.f.d A.Mamatov taqrizi asosida

FRANSUZ VA O'ZBEK TILLARIDA KOLLOKVIAL FRAZELOGIZMLARNING QIYOSIY TAHLILI

Аннотация

Mazkur maqola fransuz va o'zbek tillarida kollokvial frazeologiya masalalari bo'yicha tadqiqotchilarining mavjud ishlari tahlilini o'rganishga bag'ishlangan. Fransuz va o'zbek tillaridagi kollokvial frazeologik birliklar qiyosiy tahlil qililib, ular o'z navbatida, fransuz va o'zbek kollokvial lug'atining muhim qatlamini tashkil qilishi hamda so'zlashuv nutqida sermahsulligi, faolligi bilan ko'zga tashlanishi o'rganilgan. Shu bilan birga, ikkala tillar tizimida kollokvial frazeologizmlarning o'rni aniqlangan.

Kalit so'zlar: kollokvial, frazeologik birlik, pragmatlingvistika, kommunikativ, so'zlashuv tili, emotsional, og'zaki nutq.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ КОЛЛОКВИАЛЬНЫХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ ВО ФРАНЦУЗСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация

Данная статья посвящена изучению анализа существующих работ исследователей по вопросам коллоквиальной фразеологии во французском и узбекском языках. Проведен сравнительный анализ коллоквиальных фразеологизмов французского и узбекского языков, которые, в свою очередь, составляют значительный пласт французской и узбекской разговорной лексики и выделяются своей продуктивностью, активностью в разговорной речи. При этом определена роль разговорных фразеологизмов в системе обоих языков.

Ключевые слова: коллоквиальные, фразеологическая, прагматлингвистическая, коммуникативная, разговорная, эмоциональная, устная речь.

COMPARATIVE ANALYSIS OF COLLOQUIAL PHRASEOLOGICAL UNITS IN FRENCH AND UZBEK LANGUAGES

Annotation

This article is devoted to the analysis of existing research papers on colloquial phraseology in French and Uzbek. A comparative analysis of the colloquial phraseological units of the French and Uzbek languages is carried out, which, in turn, make up a significant layer of French and Uzbek colloquial vocabulary and are distinguished by their productivity and activity in colloquial speech. At the same time, the role of colloquial phraseological units in the system of both languages is determined.

Key words: colloquial, phraseological, pragmalinguistic, communicative, colloquial, emotional, oral speech.

Kirish. Oxirgi o'n yilliklarda tilni uning "ichki tuzilishi" nuqtai nazaridan o'rganish o'z o'rini "tilning nutqdagi harakatida" gapirishda tadbiiq qilishga bo'shatib bermoqda. Munosabatning asosiy vositasi bo'lgan tabiiy til jamiyatga faoliyatning hamma sohalarida xizmat ko'rsatadi, ijtimoiy ongning in'ikosi hisoblanadi, insonlar jamoasining hayotidagi hamma o'zgarishlarga juda yaxshi o'z munosabatini bildiradi, yana shuningdek jamiyat bilan shakllantiriladi. Demak, inson tomonidan tilning aktual qo'llanilishi lingvistik nazariyaning obyektiga aylanishi shart.

Hozirgi lingvistikada inson omili pragmatlingvistikaning yetakchi tushunchasi sifatida tan olinadi, antropotsentriзм esa uning eng asosiy prinsiplaridan biriga aylanadi. Pragmatika faol so'z hosil qilish hamda nominativ jarayonlar bilan g'oyat uzviy tarzda bog'langan.

Tillarda kollokvial frazeologik birliklarni chog'ishtirib o'rganishning pragmatik aspektini tahlil qilishga bag'ishlangan. Hozirgi lingvistika fanining umuman kollokvial so'z hosil qilishning va xususan kollokvial frazeologizm hosil qilishning umumnazariy muammolariga e'tiborining oshganligi bilan kelib chiqqan. Shu munosabat bilan bunday birliklarning hosil bo'lishi va bevosita norasmiy munosabatda ishlashi alohida ahamiyatga egadir. Tadqiq qilinayotgan muammoning dolzarbligi kollokvial frazeologizmlarning nutqda ishlashi

nuqtai nazaridan har tomonlama tasvirlashning zarurligidan tashkil topadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Umumnazariy jihatdan mazkur tadqiqot xorij va o'zbek lingvistikasining tadqiqotlariga tayanadi. Xususan, bizning faktik materialni tanlash bo'yicha ishimiz shu bilan osonlashdiki, lingvistika frazeologizmlarni tanib olishning va ajratishning qulay metodlarini ishlab chiqqan. So'zlarning o'zaro qo'shilishi bilan bog'liq masalalarning yechimiga Sharl Balli [1], Yu.M. Skrebnev [8], V.A.Xomyakov [9], L.Calvet [13], J.-P. Colin [14], D.Francois-Geiger [17], F. Gadet [18], J.-P. Goudaillier [19], P.Guiraud [20], I.G. Rey [23] kabi lingvistlar va boshqalar katta hissa qo'shdilar.

Lug'at tarkibini pragmatik aspektida, ya'ni leksik birliklarni munosabatning vaziyatiga va maqsadlariga qarab qo'llashning kommunikativ muvofiqligi (mos kelishi) va mumkinligi, bularga erishishga so'zlovchi intiladi, nuqtai nazaridan tadqiq qilish tilning tizimini va ishlashini o'rganishda yangi yo'nalishning – pragmatik (kommunikativ) leksikologiyaning paydo bo'lishiga sabab bo'ldi, uning vazifasiga har bir konkret holatda u yoki boshqa leksik birlikni tanlashga va adekvat qo'llanilishiga ta'sir ko'rsatuvchi ichki qonuniyatlarni ochib berish kiradi.

Til mohiyatlarini pragmatik tavsiflashga hamda so'zlashuv tilini o'rganib chiqqan o'zbek tadqiqotchilaridan

Sh.Safarov [7], A.Mamatov [3], M.Hakimov [10], A.Ko'chiboev [2]lar o'z xissalarini qo'shishgan.

Xorij lingvistikasi pragmatik aspektini o'rganishga katta e'tibor qaratadi, bu ushbu muammoga bag'ishlangan ishlarning katta miqdorining paydo bo'lishida aks etdi: F.Armengaud [11], O.Ducrot [12], F.Recanati [22], J.R.Searle [24] va boshqalarning ishlari bag'ishlangan.

Tadqiqot metodologiyasi. Hozirgi kunda inson hayotini munosabatsiz tasavvur qilish mumkin emas. Bu aloqalarning ortishi, hayotning jadal sur'ati hamda turli xil hayotiy vazifalarni amalga oshirish uchun doimiy o'zaro munosabat istagi bilan bog'liq. Yildan-yilga munosabatga ehtiyoj amalga oshirishning ko'pdan ko'p yo'llarini topadi. Bunday ko'lamdagi kommunikatsiya, shak-shubhasiz, munosabatning hozirgi verbal shakliga katta ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa, keyingi vaqtda so'zlashuv tilining muammolariga bag'ishlangan tadqiqotlar sonining salmoqli o'sishi kuzatilmogda. Bu sohada ishlanmalarning intensivligi lingvistikada *kollokvialistika* degan shunday yo'nalishning rivojlanishiga olib keldi.

Umuman olganda kollokvial leksikaning va xususan kollokvial frazeologizmlarning muammolarini ishlab chiqishdagi asosiy yo'nalishlar, ularning nutqiy munosabatdagi o'rni, frazeologizmlarning so'zlashuv tilida ishlashining pragmatik o'zaro munosabatdoshligi qarab chiqiladi.

Tilni harakatda o'rganishning zarurligiga qaramasdan, bu yo'nalish uzoq vaqtgacha faqat og'zaki nutqda qo'llaniladigan konstruksiyalarni namoyish qiluvchi adabiyotlarni yaratishga, yoki og'zaki so'zlarning va iboralarni belgilashning lug'aviy belgilarini tayyorlashga olib keldi. Tilning kundalik og'zaki munosabat sharoitlarida ishlashining maxsus tadqiqoti mutlaqo yaqinda, o'tgan yuz yillikning 60-yillarining o'rtalaridan boshlandi.

O'tgan asrning boshidayoq Sharl Balli so'zlashuv tilini yoki betakalluf tilni (uning ta'rifi bo'yicha – real kundalik hayot bilan bog'liq o'z-o'zidan yuzaga keladigan fikrlarning ifodasini) badiiy tilga taqqoslab ko'rgan edi, so'zlashuv tilining asosiy obyekti deb jonli tilni hisoblagan edi, modomiki badiiy adabiyot tilni bilatirib estetik maqsadlarda ishlatadi [1]. Balli, uning ortidan Frey, Giro va boshqalar so'zlashuv tilini milliy tilning umumiy grammatikasi ichida alohida tizim sifatida qarab chiqish mumkin deb hisobladilar. Bu holat haqiqatan so'zlashuv tilini (tagtilni) lingvistik tadqiqotning mustaqil obyekti sifatida rasmiylashtiradi.

XX asrning 30-yillarigacha Praga maktabi, tilning stilistik stratifikatsiyasi bilan shug'ullanib, adabiy tilga ommaviy til deb nomlanuvchi tilni qarama-qarshi qo'ydi, amaliy jihatdan bir termin bilan so'zlashuv tilini ifodaladi. "Adabiy – ommaviy" tushunchalarini taqqoslashga intilish ba'zi bir rumin tilchilari uchun ham xarakterlidir. 60-yillar davomida Chexoslovakiyada kollokvialistikaning u yoki boshqa muammolariga bag'ishlangan bir qator ishlar nashr etildi.

Germaniyaning tilshunoslari tomonidan kundalik til adabiy tilning va shevalarning o'zaro munosabati va o'zaro bir-biriga ta'siri jihatidan qarab chiqildi, buning ustiga so'zlashuv tili adabiy til va sheva o'rtasida joylashgan tilning qandaydir oraliq bir turi sifatida idrok qilinar edi.

T.G. Popovning ma'lumotlariga ko'ra, lingvistik adabiyotda ham so'zlashuv tiliga taalluqli yagona fikr mavjud emas, garchi ko'p olimlar hozirgi tilning tarkibida tilshunoslikda har xil ataladigan so'zlashuv turining mavjudligi haqida bir yoqadan boshqargan bo'lsalar ham: *spoken variety, conversational variety, colloquial, informal, casual, realistic English, authentic English* [6].

Tilning funksional uslublarining tizimida so'zlashuv tilining borligi haqidagi nuqtai nazarlarning umumiylikiga

qaramasdan, olimlarning fikrlari bir-biridan farq qiladi. Ayrimlar so'zlashuv tilini adabiy tilning bir bo'laki deb hisoblaydi, boshqalari so'zlashuv tiliga nutqning faqat erkin uslubi (*casual style*), xususan, e'timodli (ishonchli) usuli kiradi (*consultative*) deganlarida fikrlari bir yerdan chiqadi [15].

Leksikografik amaliyotda kollokvializmlarni taqsimlashga boshqacha yondashuv mustahkamlanib qoldi: kollokvial so'zlar standart inglizcha so'z va sleng o'rtasidagi oraliq joyni egallovchi lug'atning qatlami sifatida ta'riflanadi [21].

Adabiyotda barcha kollokvial leksika "dabdabali" va "jo'n" kollokvializmlarning razryadlariga bo'linadi. Birinchi guruh adabiy tilning normativ mezonlariga to'g'ri keladi, bunga "adabiy-so'zlashuv" deb baholanadigan so'zlar kiradi. Kollokvializmlarning ikkinchi guruhi anchagina (jo'nlashtirilgan) soddalashtirilganlikning katta darajasi bilan xarakterlanadi hamda nostandart leksikaga kiradi.

Tahlil va natijalar. Kollokvialistika obyektining tabiatini va chegaralarini aniqlash maqsadida tilning tagtil tabaqalanishining muammosini qarab chiqar ekan, Yu.M.Skrebnev quyidagi xulosalarni chiqaradi: 1) til alohida tizimlarning, ya'ni tilning jamiyat hayotidagi global qo'llanilish sohasiga qaraganda, nutq faoliyatining ancha tor sohalariga xizmat ko'rsatadigan cheklangan qo'llanilishli tillarning majmui sifatida baholanishi kerak; 2) tagtillar – bu nutq sohalarining ekstralingvistik belgilari bo'yicha mustaqil tarzda ajralib turadiganlardan hosil qilingan; 3) tagtillar qisman tilning umumiy yadrosida (neytral sohasida) birga qo'shilgan; 4) uslub – bu tagtilning differensial xarakteristikasi, uning tagtilarning ushbu nomenklaturasida boshqalari bilan kesishmaydigan spesifik sohasi, nutq sohasi keyinchalik qismlarga ajralish xususiyatiga va bir-biriga yaqin sohalar bilan birlashish qobiliyatiga ega, shuning uchun so'zlashuv tilining sohasini ajratib ko'rsatish shartli hisoblanadi. Shunday ekan, kollokvialistikaning obyekti kundalik-so'zlashuv munosabatining sohasiga xizmat qiladigan tagtil hisoblanadi, uning tadqiqotining haqiqiy predmeti esa – bu tagtil spesifik sohasining strukturasi [8].

Tadqiqotchining fikriga ko'ra, "so'zlashuv tili – til munosabatidir, uning asosiy va yetarli belgisi o'z ishtirokchilarining tilni bilishlari uchun stilistik talablari rolining ahamiyati yo'qligi yoki arzimasligi hisoblanadi, bu munosabatda nutq muomalasi til normasining masalalariga e'tiborsizlik bilan xarakterlanadi", shu bilan birga u quyidagi spesifik belgilarga ega bo'ladi: 1) nutq tuzishning og'zaki xakteri; 2) turmushga oid tematika; 3) til munosabatining dialogik shakli; 4) ishtirokchilarning nutqdan tashqari faoliyatiga bog'liqlik; 5) kechiktirib bo'lmaydigan til reaksiyasiga ehtiyoj tufayli kelib chiqqan spontanlik; 6) emotsional mazmunga boylik; 7) munosabatning to'g'ridan-to'g'riligi; 8) nutq aktining ishtirokchilari o'rtasidagi munosabatlarning norasmiyligi [8].

V.A.Xomyakov so'zlashuv tilini qarab chiqishga ikkita yondashuvni ajratib ko'rsatadi. U "so'zlashuv" terminini shunday belgilaydi: bir tomondan, "*spoken*" (so'zlashuv) so'zini bu so'zning eng keng tushinishda ifodalaydi (lotincha: "*colloquium*" (suhbat) "*colloqui*" (suhbatlashmoq, gaplashmoq, so'zlashmoq)dan; *sot* – birga, *loqui* – gapirmoq. Boshqa tomondan, "so'zlashuv" (*colloquial*) termini ancha tor – "norasmiy" (*informal*) ma'noda qo'llaniladi [9].

Til materiali asosida "so'zlashuv tili" tushunchasini ta'riflar ekan, V.A.Xomyakov shunday xulosaga keladiki, so'zlashuv tilini til adabiy so'zlashuv tiliga (*Cultivated colloquial English*) va so'zlashuv tiliga (*low colloquial*) ajratish maqsadga muvofiq deb hisoblaydi. Oxirgi turga, muallifning fikri bo'yicha, madaniyatsiz, o'qimagan odamlar nutqining,

ya'ni adabiy standartga qaraganda slengga yaqinroq bo'lgan nutqning xarakteristikalarini xosdir [9].

Sh.Rahmatullaevning "O'zbek tilining frazeologik lug'ati"da hazilkashlik nozik farqli sodda so'zlashuv tiliga oid FBBlarni ham uchratamiz. Masalan, *burga tepdimi?* – yengil-yelpi kasallandigizmi?; *ammamning buzog'i* – landavur, lapashang kabi FBBlarni ko'rishimiz mumkin.

Og'zaki nutqda uchraydigan kollokvial frazeologizmlardan: *burnini suqmoq* va *tumshug'ini tiqmoq* yoki *burni ko'tarilgan* va *dimog'i shishgan* kabi FBBlar sinonim sifatida kelishini ko'rishimiz mumkin.

Ba'zi qo'pol KFBBlar borki, masalan, *orqasi (keti) yer iskamaydi*, *ozoda sassiq*, *jipir-jipir qiladi*, *bitlari to'kildi*, *itbaliqday yayradi*, *qorangni o'chir*, *basharanga ot tepsin* kabilarni uchratamiz.

Fransuz tilida ham kollokvial frazeologizmlarga misollardan, *régaler ses amis* – ichini tozalamoq, surgi qilmoq; *emballer une fille* – qizni o'ziga moyil qilmoq kabi. Bir dona pisser (*siymoq*) *fe'li bilan keladigan bir nechta KFRlarni uchratishimiz mumkin*, masalan, il pleut comme vache qui pisse - *jala yog'yapti*, *chelaklab quyaypti*; ça l'a pris comme une envie de pisser - *bu uning miyasiga birdan keldi*; laisser pisser le mérinos - *qo'yib bermoq*, *kutmoq*; c'est comme si on pissait dans un violon - *osmonga tupurganday*, *bekorchi ish qilganday*.

Ikkala tillarda ham hayvon nomlari bilan keladigan kollokvial FBBlarni ko'p uchratamiz, o'zbek tilida: *it (eshak) sug'ormoq*, *ishi yo'q eshak sug'oribdi* – bekor yurmoq; *eshagidan tushovi qimmatga tushdi* – natija sarf harajatni qoplashga ham yetmaydi, *eshagidan to'qimi qimmat*, *eshagi loydan o'tdi* – ishi bitdi, *eshakday o'jar* – o'ta qaysar; *qo'yday tihir* – o'ta qaysar; *qo'ydek yuvvosh* – o'ta darajada yuvosh; *g'ozdek mag'rur* – mensimagan holda, kekkeygan holatda yurish, *itdek och bo'lmoq* – haddan tashqari qorni och qolgan, *itdan chorliqlik* – sendan sira foyda yo'q (foйда chiqmaydi), *eshakdek hangramoq* – baqirib ashula aytmoq, vahima bilan yig'lamoq, *it yotish*, *mirza turish* – yashash uchun hech qanday qulayliklar yo'q, *eshagni o'ldiradigan sovuq* - o'ta darajada sovuq bo'lmoq.

Fransuz tilida *tête de cochon*, *coup de lapin*; *vache à roulettes*; *hirondelle de faubourg*; *fausse poule*; *tricoter les*

côtes; *appeler un chat un chat*; *c'est là que gît le lièvre*; *vivre comme un coq en pâte*; *acheter chat en poche*; *muet comme une carpe*; *jeter des marguerites devant les pourceaux* [5] kabi bir qancha iboralar aniqlandi.

Struktur jihatdan so'zlashuv tilining ko'pfunksionalligini va bir xil emasligini ta'kidlanar ekan, uning markazida adabiy normaga tortadigan til vositalari bo'lgan, periferiyaga yaqinroqda esa – normativ birliklar va sodda so'zlashuv tili, jargon, sleng va boshqa noadabiy hosilalar o'rtasida sinxron ko'rib chiqishning o'tish zonasida boshqalari turgan ierarxik struktura sifatida ta'riflanadi.

Mavjud materialning tahlilida biz shunday xulosaga keldikki, "so'zlashuv tili" tushunchasi uning til uslublarining funksional tizimidagi chegarasini belgilash munosabati bilan tadqiqotchilar orasida munozarani keltirib chiqaradi. So'ngra so'zlashuv tilining nutq turlarining tizimidagi o'rmini ko'rib chiqiladi.

Xulosa va takliflar. So'zlashuv tilida tilning vositalarini tejab ishlatishga pragmatik yo'naltirilganlik ilgaridan mavjud bo'lgan birliklarni boshqa predmetlarni va hodisalarni nomlashda butunlay yangi vazifada qo'llashga olib keladi, shu bilan birga tadqiq qilinayotgan frazeologizmlarning ma'noli qismlarining semantikasi murakkab strukturaga ega hamda bivosita ifodalangan tarzda asoslanganligi, idiomatikligi, o'z ifodasining implitsitligi, tarkiblarining ma'nolaridagi semantik siljishlari bilan xarakterlanadi.

Pragmatik vazifalarni amalga oshirish kollokvial leksikaga qo'shimcha nozik farq bag'ishlaydi; sub'ektiv omilning ta'siri ostida kollokvializmlar meliorativ yoki peyorativ tus oladi hamda kollokvializmlarning ekspressiv xarakteri haqidagi qoidaning to'g'riligida ushbu xususiyat absolyut hisoblanmaydi.

Ekspressiv birliklar bilan bir qatorda so'zlashuv leksikasida kollokvial frazeologizmlar mavjud bo'ladi, ularning strukturasi ekspressiv komponent kirmaydi. Frazeologizmlar nominatsiyaning eng tejamli usuli hisoblanadi, o'zlarini ifoda planida anchagina lo'nda hamda mazmun planida hajmli namoyon qiladi, bu bilan zamonaviy inson munosabatining ehtiyojlarini qondiradi.

ADABIYOTLAR

1. Балли Ш. Французская стилистика / Ш. Балли. - М., 1961. - 394 с.
2. Кўчибоев А. Матн прагматикаси. (Ўқув-услугий қўлланма) Самарқанд, 2015, 123 бет.
3. Mamatov A.E. Zamonaviy lingvistika. T.: Noshir.2019.168 b.
4. Отақулов Н.Б. Субколлоквиал фразеологик бирикларнинг семантик хусусиятлари. ЎзМУ Хабарлари, 2023, 1/10/1, 297 б.
5. Отақулов Н.Б. Француз ва ўзбек тилларида субколлоквиал зоофразеологизмлар. ЎзМУ Хабарлари, 2023, 1/10, 276 б.
6. Попова Т.Г. Коллоквиальные сложные слова английского языка: дис. ... канд. филол. наук / Т.Г. Попова. - М., 1998. - 281 с.
7. Сафаров Ш. Прагмалингвистика. Т.: 2008. 318 б.
8. Скребнев Ю.М. Введение в коллоквиалистику/Ю.М. Скребнев.-Саратов: Изд-во Саратовск. ун-та, 1985. - 210 с.
9. Хомяков В.А. Введение в изучение сленга - основного компонента английского просторечия / В. А. Хомяков. - Вологда, 1971. - 104 с.
10. Ҳақимов М. Ўзбек прагмалингвистикаси асослари. Тошкент: Akademnashr, 2013. - 176 б.
11. Armengaud F. La pragmatique. P.: Que sais-je ?- 1995.-125p.
12. Ducrot O. Dire et ne pas dire. Principes de sémantique linguistique. P. : Hermen . - 1980.-p. 279-305.
13. Calvet L.-J. L'argot / Presses Universitaires de France, 1999.- 128p.
14. Colin J.-P. Dictionnaire de l'argot français et de ses origines / J.-P. Colin, J.-P. Mevel, C. Leclere. P.: Larousse, 2001. - 908p.
15. Joos, M. The Isolation of Styles / M. Joos // Reading in the Sociology of Language. - The Hague, 1968. - P. 207-291.
16. Fournier M. Nique ta langue! / Sciences humaines. — 2000.-№27.-p. 46-47.
17. François-Geiger D. Dictionnaire de l'argot français et des ses origines. P.: Larousse, 2001.-p. 875-883.
18. Gadet F. Le français populaire. P.:Presses Universitaires de France, 1997.-128 p.
19. Goudaillier J.-P. Argot et argotophobie / J.-P. Goudaillier // Langue française. 1991. -№ 90. - p. 10-12.
20. Guiraud P. L'argot / P. Guiraud. P.: Presses Universitaires de France, 1956.- 126 p.
21. Kennedy, A.G. Current English / A.G. Kennedy. - Boston, New York, Chicago, London: Ginn., 1935. - 737 p.
22. Recanati F. Le développement de la pragmatique / Langue française.-1979.-№ 42.- p. 6-20.
23. Rey I.G. La phraseologie du français / I.G. Rey. Toulouse: Presses Universitaires du Mirail, 2002. - 268 p.
24. Searle J. R. Les actes de langage. P. : Hermann.- 1972.- 234p.